

Muhtin jurdagat Nils-Aslak Valkeapää govvadáidaga birra

Irene Snarby čállan/Biret Ristin Sara sámegillii

Sámi dáiddahistorjá lea dušše badjelaš čuohtejagi, ja vuosttas sámi govvadáiddárat ledje Johan Turi, Nils Nilsson Skum ja John Andreas Savio. Muhto dát lei dušše álgu. Lei easka 1970-logus ahte dáiddalaš doaibma sámiid gaskkas šattai nu stuoris ahte šattai dárbu oažžut dasa doahpaga: sátni dáidda. Sámi govvadáidda lea ollu ovdánan dan rájes. 1979:s lei Nils-Aslak Valkeapää okta dain geat álggahedje Sámi Dáiddačehpiid Searvvi, gos son maid šattai gudnemiellahttu. Otne leat dán searvvis badjel 70 miellahtu Norggas, Ruotas, Suoma ja Ruoššas. Museas Kárášjogas, RDM - Sámiid Vuorká-Dávviris, lea dáiddačoakkáldat gos leat badjel 1000 dáidaga mat ovddastit oasi sámi dáidagis. Otne lea váttis, iige oba leatge riehta, ohcat oktasašvuoda sámi dáiddáriid bargguin. Dán joavkkus leat hui iešguđetlágan olbmot, gos áidna seammaláganvuolta lea ahte sii leat dáiddárat geat gohčodit iežaset sápmelažžan. Muhtimat barget dálááiggedáidagiin ja geahčastagat leat máilmmiviidosas váttisvuodát, ja earát fas ovddidit iežaset dáidaga ávdnasiid, teknikaid, tematihkaid ja symbolihkaid bokte man vuolggasadji lea sin sámi duogáš. Dán maŋimus joavkkus lea Nils-Aslak Valkeapää, gean vuolggasadji lei iežas kultuvrras go ráhkadii iežas dáidaga. Vaikku vel dan institušunealla sámi dáiddahistorjjá ii sáhte lohkat guhkki, de sáhtá sámi govvagiela lohkat ahte dat leamaš čuđiid, ja soaitá duháhiid jagiid bistán, ja go dát govvagiella bukto govvadáidagii de dovdat mii dan dakkaviđe.

Báktesárgumat movttiidahttin sámi dáidagis

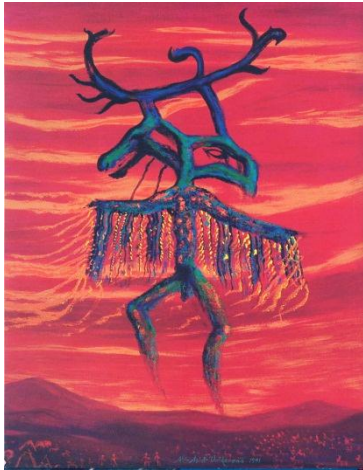
Dat boarráseamos visuála luottat maid mii dovdat Davvin leat báktesárgumat. Dát leat bistá duháhiid jagiid, ja vuhttojit eanadagas gos olbmot leat orron. Daid myhtalašvuodas leat čiegusvuodát maida lea váttis gávdnat vástádusaid min ođđa áiggis.

Čuoččuhit ahte lea dáiddalaš oktavuolta báktesárgumiidda sáhtá muhtin dáiddáriidda leat váttis. Sáhtá ipmirduvvot ággan sámi našunálaromantihkkii, dahje oažžut dan ipmárdusa ahte lea guhkes ovdáneapmi sámi dáidagis, dološ myhtalaš áiggis otnáži. Vaikku lei frustrašuvdna muhtin dáiddáriin, de leat maid mánggas geat leat dulkon govvosiid mat sulastahttet originálaid, juoga maid mii ovdamearkka dihte oaidnit Valkeapääs.

Earát leat fas jurddalaš sárgumiid ja govvosiid ja ráhkadan daid dálááigge govvadáiddan. Seamma dehálaš go sárgumat ja govvosat leat maid sámiid bassi rumbbuid¹ iešguđetlágan ikonografijja dulkomat. Jáhkkinis leat maid mánggat dáiddárat vieččalan inspirašuvnna dain don dološ gálduin.

Dáidaga čehppodat rasttildit áiggi

Mii galgat dás geahčadit Nils-Aslak Valkeapää:as muhtin gova guorahallan dihtii leago vejolaš ipmirdit dán barggu. Dá lea dušše okta vuohki dulkot dán, ja dat ii ráddje eará vugiid (Govva lea dásu noaidis)².

Rukses eanadat buollá duogážis, báhkkasit ja fámolaččat. Guhkin gova siste oaidnit váriid ja govvosiid mat orrot dego smávva olbmot, eallit ja lávut. Badjel buot dán girdet dásu noaidit, guovddážis govvas. Mii áddet dát ferte leat myhtalaš govus go lea dollalágan dolgebivttas, ja sus leat guokte ealliidoaivi biddjon dievdorupmašii. Sárgát leat ovttagardánat ja váidosat. Leat liegga ja garra ivnnet; rukses ja ruoná, komplementáraivnnet mat dolvot gova geahččái ja dagahit váttisin garvimis oaidnit dan mii geavvá.

Manne lea dán eallis olbmorumaš ja eallioaivi?

Dáiddahistorjjás gullet olbmo ja ealli seaguhusat erenoamážit kentauraide ja minotauraide greikalaš mytologiijas. Dološ egyptagiid khnum, lei sullasaš ealli, man atne dego šattolašvuodaipmiliin, man pyramideavsttas lohket “olbmoráhkadeaddji”³.

Eat dárbbáš mannat gitta Hellasii dahje Egyptii ovdal gávdnat dakkáračča mas lea ealliidoaivi ja olbmorumaš. Sullasaš ealli ihtá maid oidnosii sámi ođđasit govvadáidagis, nugo omd. Gjert Rognli Transparent Animal, mas leat ollu sullasašvuodát go Valkeapää njuohtamiin. Olbmorumaš mas leat guokte bohccooaivi mii bohciidahtta sáhkkiivuoda ja imašteami min eallimis sihke áiggi ja lanja ektui.

Ovddeš sámi oskkus mielde sáhtte muhtin noaidit mannat guovtti ilmme gaskii gos šadde eallihápmásažžan vai sáhtte mátkkoštit vuoinjaid máilbmái. Sáhtta ahte dát motiiva lea govva dakkár mátkkošteapmái?

Báktesárgumiin Álttás lea dat originála govus (sárggus govvosis), mii jáhkkimis lea

movttiidahtán Valkeapää ráhkadit dán motiivva. Govus lea čullon báktaí árrat metállaáiggis, sullii 1800 o. Kr. Girječálli ja dáiddár Arvid Sveen lea čujuhan ahte báktesárgumat sáhttet leat min vuosttaš govat go ipmirdišgođiimet sámi gullelašvuoda. Dan áiggi válđui metálla atnui Finnmárkkus, juoga mii mearkkaša ahte lei oktavuoha metállabuvttadeaddji servodagain guhkin orješnuortan. Seammás rivde motiivvat báktesárgosiin, ja olbmogovvosat šaddagohte eanet. Bivdo- ja fanasmotiivvat dadjat juo jávke, juoga mii varra mearkkašii ahte ovddeš sosiála dahje rituála doaimmat gáide dobbeliidda. Sveen

čállá ahte eanet oktavuoha dobbelis amas kultuvrraiguin, lea dagahan ahte Finnmárkku álbmot šaddagođii dihtomielalaš iežaset birra ahte sii leat sierra joavku olggobeale máilmmektui, juoga mii čájehii ahte lei kultureallin ja sosiála oktavuoha⁴.

Sámi gullelašvuoda ja gohccáma symbolan, dahká dát motiiva miellagiddevaš vuolggasaji viidasit imaštallamii, erenoamážit dasa mii guoská sápmelaččaid rahčamuššii oažžut vuoigatvuoda doalahit ja ovddidit iežaset kultuvrra. Govva šaddá dalle áigeovdildil ja čájeha dáidaga čehppodaga rasttildit historjjálaš rájáid, ja gova čanastupmi juoga masa mii ain doaimá olbmuid.

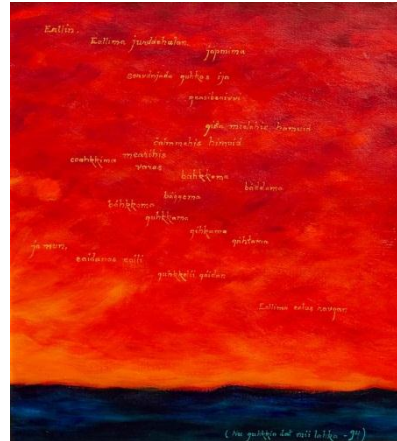
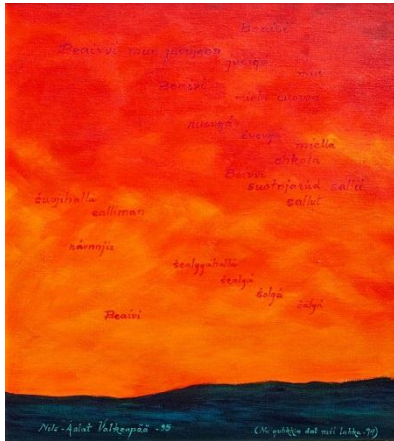
Nils-Aslak Valkeapää govvamáilbmi lea dievva govvosiin ja symbolain mas leat nana čanastagat sámi mytologiijai. Don dološ áigge báktesárgosat ja bassi rumbbut movttiidahte su ráhkadit govvamáilmmi go vieččai govvosiid dološ áigge mat ealligohte. Liinni mielde girdet noaidealbmát ja -nissonat, lottit ja myhtalaš tevnnegat. Leat garra ivnnit, motiivaválljemii lea dávjá váttis. Lei čielga gullelašvuoda dološ sámi mytologiijai ja risttalašvuoda váikkuheapmi orru leamaš guhkkin. Lea dološ máttuid máilbmi mas čájehuvvo erotihka, šattolašvuoda ja beaivváš fápmu, ieš dat Dološáiggefápmu. Valkeapää dájuha dan boahit oidnosii, justa nugo son juoigamis hypnotisere son ja doalvvuha. Hoahpus árgabeaivvis sihku son eret dan mii ii leat nu dehálaš, ja fuomášahtá dan maid mii gáttiimet mii ahte leimmet vajálduhtán. Dološ ipmilat leat fas šaddan stuorrát ja mearkašahtti, dan sadjái go historjjálaš bázahussan. Buot deattuhuvvon garra ja ovttaskas ivdneválljemiin: alit, rukses, fiskes ja muhtumin ruoná. Ivnnit maid oaidnit sámi leavggas.

Valkeapää dovddai lagašvuoda lundui ja lei lagas oktavuoha dasa. Nugo luodit ovdalis áigge leat dagahan olbmui guovtti ilmmi gaskii, sáhtá dát govvamáilbmi leat juoga mii lea hábmen su iežas multidáiddalaš lahkoneami bokte, ja holista/animisma jurddašeami bokte. Dego oktavuoha gaskal olbmuid ja vuoigalašmáilmmi. Su motiivvat leat konkrehta ja oidnosis, seammás go dain lea ollu symbolihkka. Dakkár symbolihkka maid ii álot leat nu álki dulkot, danne go das leat nu lahka čanastumit tabuide (gielddus) ja njálmmálaš árbevrrui.

Iežas dáidaga bokte čájehii Nils-Aslak Valkeapää stuorra hábmenilu, ja son ráhkadii govaid mat ledje fámoláččat, geasuheaddji ja muhtumin hirpmástahtti dáidda. Su čielga geažuhemiiguin dološ ipmiliidda ja vuoigalaš fámuide luonddus sáhttet su govat dagahit midjiide gehččiide gudnebalu dovddu, doppe gos álkit sáhtá njielastuvvot gova máilbmái. Vaikku vel symbolalaš ivnniid ja myhtalaš govvosiid geavaheami sáhtá dulkojuvvot gullá sámi kulturbirrasii, de leat dáiddalaš gaskaoamit viehka muddui miehtá máilmmálaččat. Olbmot buot kultuvrrain sáhttet ipmirdit daid ja fillehallat garra ivnniiguin ja myhtalaš govvosiiguin. Báhtarit dábálaš árgabeaivvis dákkár govvamáilbmái lea juoga mii lea geasuhan ollugiid.

Multidáiddár

Nils-Aslak Valkeapää govain oidno ealjáris dáhttu bargat sámi kultuvrra ovddas, muhto maiddáí vejolašvuodát bargat dáiddáriin. Su visuála nanusvuohtha bohtá varra buoremusat ovdan su poehtalaš bargguin. Sus leat mánga divtta main lea erenoamáš gráfalaš ráhkadeapmi gos sánit leat dego boazogurggástagat duoddara mielde, dahje dehálaš oasit eanadatnjuohtamiin (govat), maid mii oaidnit su njuohtamiin *Beaivi* mii almmustuvai girjjis *Nu guhkkín dat mii lahka* 1994:s. Dát divttat eai lean dušše gullui ja sillui, muhto maiddáí oaidnui.

Nils-Aslak Valkeapää lei multidáiddár. Son ii beroštan šáŋŋer rájái, baicce nuppe láhkai, son sihkkui daid eret. Son áiggui ovddidit sámi kultuvrra ođđa áiggis, doppe gos sierranasvuohtha ja mánggalárganvuohtha galggai lean dehálaš jietna, ii dušše dat ovttabealat ja sierralárgan. Son barggai lotnolasat poesija, juoigama ja govadáidaga nanu ollislašvuhtii. Sánit, govat ja musihka doibme ovttas. Dáinna čájehii erenoamáš dáhtu gaskkustit. Dát performance-bealli sáhtá dulkojuvvot viidáseappot holisttalaš jurddašemiin, muhto maiddáí oassin ođđaáigge dáidagis su áiggis, gos olggobeale impulssat ledje seamma dehálaččat go sisdoallu. Valkeapää oinnii buot oktan ovttadahkan, ja dát rájáidsirdin oaidnu dáidagii lea addán sutnje áibbas erenoamáš stáhtusa sámi ja davviriikkalaš kultureallimis.

¹Bassi rumbbuid gohčodit maid *Runebommer* ja *Trolltrommer* (*Meavrresgárri*). *Runebommer* (*Meavrresgárri*) lea digaštallon doaba go ii sáhte čielgasit oaidnit oktavuođa gaskal norrøna runaid ja bassi rumbbuid. *Trolltromme* geavahuvvo dávjá Ruotas, iige datge heive doarvái bures rumbbu stáhtusii ja geavaheapmái..

²MNjuohtamiin .

³<http://snl.no/Khnum>

⁴Sveen, Arvid: *Báktesárgosat Jiepmaluovttas, Áltá Museumas*, 1996 (Hellerisninger Jiepmaluokta Hjemmeluft, Alta Museum, 1996)

Girjelistu:

Sveen, Arvid: *Hellerisninger Jiepmaluokta Hjemmeluft*, Alta Museum, 1996

Mathisen, Hans Ragnar: *Elle Hánsa, Kevisela*, Mediaprint, Udevalla 1998